

עשרה דברים נאמרו בירושלים

נחום רקובר*

...ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר ארץ ישראל, לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן, לא קדשה לעתיד לבוא? לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה. והרי הוא אומר: "והשמותי את מקדשיכם" (ויקרא כו, לא). ואמרו חכמים: "אף על פי ששוממין - בקדושתן הן עומדים"¹.

מבוא

לרגל יום כ"ח באייר, יום שחרור ירושלים, ראוי שנעיין בהלכות עיר קדשנו, ונפתח בדבריו של ר"ש אברמסון בשבחה של ירושלים:

כמה מעלות טובות לנו על ירושלים, שאין יופי כיופיה ואין טהרה כטהרתה. ובדרכים שונות דרכו חז"ל כדי להשריש את אהבתה בלב בני-אדם, הוציאה מקנינם של שבטים ומסרוה לכלל כל האומה.²

חז"ל³ מונים עשרה דברים שנאמרו בירושלים, כלומר עשר הלכות המיוחדות לעיר ירושלים⁴. וזה לשון הברייתא⁵:

עשרה דברים נאמרו בירושלים:

- א. אין הבית חלוט בה.
- ב. ואינה מביאה עגלה ערופה.
- ג. ואינה נעשית עיר הנדחת.
- ד. ואינה מטמאה בנגעים.
- ה. ואין מוציאים בה זיזין וגזוזטראות.
- ו. ואין עושין בה אשפתות.
- ז. ואין עושין בה כבשונות.
- ח. ואין עושין בה גנות ופרדסות, חוץ מגנות ורדין שהיו מימות נביאים הראשונים.

* פרופ' נחום רקובר, מורשת המשפט בישראל.

¹ רמב"ם, הלכות בית הבחירה, פרק ו, הלכה טז.

² ש' אברמסון, עיטור ירושלים, האומה 31 (סיוון תשל"א), עמ' 21.

³ כך מובא במקורות אחדים בדברי חז"ל: אבות דר' נתן, נוסח א, פרק לה; תוספתא, נגעים ו, ב; בבא קמא פב ע"ב; אבות דרבי נתן, נוסח ב, פרק לט. וראה: א"א פינקלשטיין, "ההלכות שנאמרו בירושלים", בתוך: ספר היובל לא' מארכס, ניו-יורק תש"י, עמ' שנא; א' גוטמן, "אספקטים אחדים בהלכות העיוניות שבספרות התנאים", בתוך: דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, ג (1972), עמ' 67, ושם השוו המחברים בין המקורות השונים.

⁴ בדבר קדושתה של ירושלים בימינו לעניין עשרה דברים שנאמרו בירושלים, ראה ר' שמעון בן צמח דוראן (תשב"ץ, חלק ג, סימן רא), האומר על העלייה לרגל לירושלים ממצרים ושאר ארצות בזמנו: "ואמרו, כי עדיין נשאר מהנסים שהיו בירושלים, שלא אמר אדם לחבירו 'צר לי המקום'. כי בבית הכנסת שבירושלים הם צריכים לאנשי המקום כל השנה, ומתמלאת פה אל פה, בעת התקבץ שם בחג השבועות החוגגים יותר מג' מאות איש, כולם הם כננסים שם ויושבים רווחים, כי עדיין היא בקדושתה. וזה סימן גאולה שלישית".

⁵ בבא קמא פב ע"ב.

ט. ואין מגדלים בה תרנגולין.

י. ואין מלינין בה את המת.

אמנם יש הלכות נוספות המדגישות את חשיבותה של ירושלים, כמו הלכת המשנה (כתובות יג, יא), בדבר זכותו של אחד מבני הזוג לכוף את בן או בת זוגו לעבור לגור בירושלים. וזה לשון המשנה: "הכל מעלין לירושלים, ואין הכל מוציאין". אבל לא נעסוק כאן אלא באותם עשרה דברים שמנתה הברייתא.

הברייתא אינה מפרשת את טעמי ההלכות הללו, אך הם מתפרשים בגמרא, וממנה עולה שיש להן חמישה טעמים שונים:

א. מפני שלא נתחלקה לשבטים.

ב. מפני קדושתה.

ג. משום נוי העיר.

ד. כדי למנוע זיהום הריח בעיר.

ה. כדי למנוע נזק לעולי רגלים.

הבה נעיין בהלכות אלו לפי סדר טעמיהן.

ירושלים לא נתחלקה לשבטים

יש הסוברים שבניגוד לשאר חלקי ארץ ישראל, ירושלים לא נתחלקה לשבטי ישראל, והיא שייכת לכל העם.⁶

דוגמה דומה לירושלים בעניין זה בימינו היא Washington D.C., בירתה של ארצות הברית, שאינה שייכת לאף אחת מן המדינות המרכיבות את ארצות הברית.

ירושלים - יד הכול שווה בה, ואין ליחידים בה **קניין הגוף**, אלא רק זכות **שימוש**.

מן ההלכה הקובעת שירושלים לא נתחלקה לשבטים, נגזרים ארבעת הדברים הראשונים שברשימתנו.

העניין הראשון הוא ש"אין הבית חלוט בה". דינו של המוכר בית בעיר מוקפת חומה, שהוא רשאי ל"גאול" את הבית מיד הקונה בשנה הראשונה למכירה. ואם לא גאל את הבית בשנה הראשונה, יקום הבית לקונה אותו, ולא יצא ביובל, כנאמר בתורה:

ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה והיתה גאלתו עד תם שנת ממכרו, ימים תהיה גאלתו. ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה וקם הבית אשר בעיר אשר לא [קרי: לו] חמה לצמיית לקנה אותו לדרתיו, לא יצא ביבל (ויקרא כה, כט-ל).

דין זה אינו אמור בבית הנמכר בירושלים, אלא כפי שפירש רש"י, "גאולה תהיה לו, אם ירצה לגאול. ואם יגיע יובל, יוצא ביובל כבתי ערי חצרים" (ויקרא כה, לא).⁷

⁶ לדעות השונות, ראה מגילה כו ע"א. וראה דברי התוספתא: "אין משכירים בתים בירושלים מפני שהן של [כל] שבטים" (נגעים ו, ב). לפי רש"י, "אין משכירים בעלי בתים את בתיהם לעולי רגלים, אלא בחינם נותנין להן" (מגילה כו ע"א). אבל מדברי הרמב"ם (הלכות בית הבחירה ז, יד) משמע שאף שלא בשעת הרגל אין משכירין ר' אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, פרק ו, סבור כי מסתבר שהלכה זו אינה אלא בזמן הבית. וכך הוא גם בדברים אחרים מכלל עשרת הדברים שנאמרו בירושלים.

אף נאמרה הלכה: "אין מוכרין בה [בירושלים] בתים (אלא) מן הקרקעות, ולמעלה" (אבות דר' נתן, נוסח א, פרק לה). לפי מקור זה הסביר ר"ש אברמסון (הנזכר לעיל, בהערה 2) את מעשהו של המדוני (או: המרוני) שהוצרך לקנות קרקע כדי להקנות על גביה מיטלטלין (קידושין כו ע"ב), ש"קנה בית סלע סמוך לירושלים", ולא בירושלים עצמה!

⁷ הרב י' גרשוני, "ירושלים עיר הנצח לאור ההלכה", בתוך: קול צופיך, עמ' נז, סבור כי לדעת רש"י, המכירה חלה, אלא שאין בה דין בתי ערי חומה; ואילו לפי השיטה מקובצת, המפרש ש"אין הבית חלוט - שאינו נמכר

ומאחר שלא נתחלקה ירושלים לשבטים, נאמר גם שאין מביאין בה עגלה ערופה, שהרי נאמר במפורש: "כי ימצא חלל באדמה אשר ה' אלהיך נתן לך לרשתה" (דברים כא, א), וירושלים לא ניתנה לשבטים למוֹרָשָׁה.

מטעם זה אף אינה נעשית עיר נידחת, שכיוון שלא נתחלקה, היא אינה בכלל "ערי־ך" (דברים יג, יג) האמור בעיר הנידחת.

מסיבה זו גם אינה מטמאה בנגעים, כיוון שאינה בכלל "ארץ אֲחֻזַּת־כֶּסֶם" הכתוב בבית המנוגע (ויקרא יד, לד).

קדושת ירושלים

ההלכות החמישית, השישית, התשיעית והעשירית ניתלו בקדושתה של ירושלים:

א. אין מוציאין בה זיזין וגוזזטראות, שלא יאהילו על הטומאה.

ב. אין עושין בה אשפתות, משום שרצים הגדלים באשפה ומרבים את הטומאה.

ג. אין מגדלין בה תרנגולין, שלא יביאו בשר שרצים בפיהם ויטמאו את הקדשים.

ד. ואשר להלכה שאין מלינים בה את המת, התלמוד אומר: "גמרא". ופירש רש"י: "מסורת היא בידינו".

נוי העיר

הנוי שימש במקורות היהודיים לא רק ערך הראוי לטיפוח בחיי היחיד והקהילה אלא גם נושא להוראות חוקיות מחייבות שיסודן במקרא והמשכן בתקנות שתיקנו חכמים⁸. וכך הסביר בעל "ספר החינוך" את דין המקרא בדבר מגרשי ערי הלוויים (במדבר לה, ב-ה). וזה לשונו⁹:

לפי שערי הלויים היו נכונים לצרכי כל שאר השבטים, כי הוא השבט הנבחר לעבודת השם... ומתוך שהחכמה בתוכם, היה עסק כל ישראל תמיד עמהם... ולכן היה בדין אותן הערים, אשר יד הכל שוה בהן, ולב הכל עליהם, להיותן בתכלית היופי והחמדה, ושבח כל עם ישראל בכך.

אף את ההלכה השביעית, ש"אין עושין בה כבשונות", כלומר "משרפות סיד לקדירות" (רש"י, שם)¹⁰, הגמרא מנמקת "משום קוטר"א". ופירש רש"י שהוא "עשן שמשחיר את החומה"¹¹, וגנאי הוא"¹².

לצמיתות, שלא נתחלקה לשבטים ולא מצי לאקנויי דירה" (בבא קמא פב ע"ב), הפקיעה התורה דין בעלות פרטית משטחה של ירושלים.

⁸ וראה: מ"צ נריה, "נוי העיר וצרכי העיר", שבילין א (תשכ"ב), עמ' מז-מט; י' שביב, "הנוי והנצח - פרק באקולוגיה יהודית", תחומין יב (תשנ"א), עמ' 472-479; ר' קדוש, "הנוי והנצח - לחי עולמים", ישע ימינו 36 (ניסן תשנ"ג), עמ' 47-56.

וראה עוד: י"מ בלומנפלד, "בנין בארץ על פי ההלכה", ירושלים א (קובץ רבני חודשי, ורשא), חוברת א (אלול תרצ"ו), עמ' כב-לג; שם ב, חוברת ב-ג (שבט-אדר תרצ"ו), עמ' סז-פד; ב' ישר (שליכטר), "תכנון ערים לפי חוקי התורה", התורה והמדינה ב (תש"י), עמ' נט-סד.

⁹ ספר החינוך, מצווה שמב (שמג במהדורת שעוועל).

¹⁰ לפי זה, לא היו קדרות בירושלים. גם קדרות שנטמאו, יש לשברן. לכן הקלו חז"ל בנאמנות עמי הארץ על טהרת כלי חרס באזור ירושלים יותר מבשאר מקומות: "מן המודיעית [=מעיר מודיעים] ולפנים, נאמנין על כלי חרס. מן המודיעית ולחוץ, אין נאמנים" (משנה, חגיגה ג, ד). ראה הרב א' נבנצל, "עשרה דברים נאמרו בירושלים", תורה שבעל פה לח (תשנ"ז), עמ' קו.

¹¹ בשיטה מקובצת, בשם גאון: "שלא ישחיר כתלי בית המקדש".

¹² יש לציין כי בתוספתא נאמרה הלכה כללית מפיו של ר' נתן, ולפיה "מרחיקין את הכבשונות מן העיר חמישים אמה" (בבא בתרא א, ז). נראה שבירושלים היה צורך מיוחד בכיבשונות, ואף על פי כן נאסר בה הדבר.

למקבילה להלכת ר' נתן ב"חוקי פלשטינה", ראה ר"ש ליברמן, "משהו על ספרו של יוליאנוס מאשקלון, 'חוקי פלשטינה ומנהגיה'", תרביץ מ (תשל"א), עמ' 409-417, בעמ' 416 [=מחקרים בתורת ארץ ישראל, ירושלים תשנ"א, עמ' 339-347]. "חוקי פלשטינה" אלה הם כנראה מן המאה ה' לספירה, "ומכיון שהמזרח שמרני הוא בחוקיו ומנהגיו, יש להניח שכמה ממנהגי המדינה היו קיימים גם במאה הרביעית ולפניה" (ליברמן, שם, עמ' 410).

על ההקפדה בדבר נוי העיר ירושלים, אנו שומעים גם ממה שנאמר¹³ על שוקי ירושלים, שהם "עשויין להתכבד בכל יום". ופירש רש"י¹⁴: "מפני הטיט".

עוד הפליגו חכמים ביופיה של ירושלים וביופיו של בית המקדש, ואמרו¹⁵:

מי שלא ראה ירושלים בתפארתה, לא ראה כרך נחמד מעולם. מי שלא ראה בית המקדש בבנינו, לא ראה בנין מפואר מעולם.

עוד סיפרו חכמים על המקדש שבנה הורדוס במינים שונים של אבני שיש, ולא ציפה אותו זהב, כפי שעלה בדעתו, משום שקיבל את דעת החכמים שיפה יותר לעשות כן.

עוד אמרו חכמים¹⁶:

עשרה קבים יופי ירדו לעולם - תשעה נטלה ירושלים, ואחד כל העולם כולו.

אף הם אמרו על הפסוק: "מציון מכלל יופי" (תהילים נ, ב): "ממנו מוכלל יופיו של עולם"¹⁷.

תשומת לב מיוחדת לנוי העיר ירושלים הוקדשה על ידי מייסדי השכונות החדשות שמחוץ לחומות, כגון בתקנון שכונת "זכרון משה", שנוסדה בשנת תרס"ה (1905), מובאות הוראות בדבר סלילת כבישים והתקנת מדרכות, חפירת תעלות למי שופכין, נטיעת עצים וטיפולם ואיסור תליית כבסים לייבוש ברשות הרבים. וזה לשונו¹⁸:

18. כל הדרכים שבשכונה צריכות להיות סלולות היטב, ועשויות במדרון למען לא יעמדו בהן מימי הגשמים. ומשני עברי הדרכים הרחבות, צריך לעשות מדרכות מרוצפות באבני קרדרים ברוחב לא פחות ממטר אחד מכל צד.

19. מתחת לדרכים תעשינה תעלות למימי השופכים, וצנורות ימשכו מתחת לארץ מכל חצר וחצר אל התעלות האלה, ועל החברה להשתדל להמשיך התעלות האלה אל תעלת העיר, ואם לא יהיה הדבר אפשר, אז על החברה לבנות בורות לאסוף את מי השופכים בהם ולנקותם בכל שעת הצורך, על חשבונה.

20. אם יהיה אפשר להמשיך התעלות אל תעלת העיר, אז ימשכו אליהן צנורות גם מכל בתי הכסאות של בתי השכונה, אבל לא קודם לכן.

21. על יד הדרכים הרחבות משני עבריהן, תטע החברה שורות עצים, ותעסק בגדולם.

22. אין לנגב [=לייבש] בגדים כבוסים ברשות הרבים, ואין למתח בה חבלים.

ביסוס האיסור לזהם את רשות הרבים וקביעת סנקציות כנגד העבריינים מובאים בתנאים שהוטלו על תושבי שכונת "מזכרת משה" שהוקמה בשנת תרמ"ג (1882), ונבנתה בסיוע קרן על שם השר משה מונטיפיורי.

בהודעה שיצאה מטעם הקרן¹⁹, החתומה בידי ר' יחיאל מיכל פינס, מפורטים האיסורים שעובר מי שאינו שומר על הניקיון: הוא ממרה את פי התורה, גוזל את הרבים ועובר על חוקי המלכות והחברה. הסנקציה שנקבעה היא עונש כספי, ההולך וגדל אם נשנתה העברה. ואם עמד העברין במרדו, דינו להיות מסולק מן השכונה.

¹³ פסחים ז ע"א.

¹⁴ רש"י לפסחים, שם, ד"ה ובהר הבית. וראה גם רש"י, בבא מציעא כז ע"א, ד"ה ושוקי ירושלים.

¹⁵ סוכה נא ע"ב.

¹⁶ קידושין מט ע"ב.

¹⁷ יומא נד ע"ב.

¹⁸ תקנות החברה זכרון משה, ירושלים תרס"ז, מתוך: ב' קלוגר, ירושלים שכונות סביב לה, ירושלים תשל"ט, עמ' 162-159.

¹⁹ מודעה רבה, מתוך: קלוגר (הנזכר לעיל, בהערה 18), עמ' 49.

זיהום הריח

את התקנה "אין עושין בה גנות ופרדסות"²⁰, ההלכה השמינית שנאמרה בירושלים, מנמקת הגמרא, "משום סירחא" – 'הסירחון'²¹. ופירש רש"י את הנימוק בשתי פנים: "עשבים רעים הגדלים שם וזורקין בחוץ", שהדבר גורם לסירחון; "דרך גינות לזבלן, ויש סירחון".

נזק לעולי רגלים

הסבר נוסף להלכה "אין עושין בה זיזין וגוזזטראות" ניתן בגמרא, משום "דלא ליתזקו עולי רגלים". כלומר, כדי שלא יינזקו עולי הרגל, שכיוון שאינם בני המקום, הם עלולים להיתקל בזיזים ובגוזזטראות הללו.

ירושלים בראי החוק הישראלי

המחוקק הישראלי הדגיש אף הוא את מרכזיותה של ירושלים בחוקים אחדים, החשוב בהם הוא חוק יסוד: ירושלים בירת ישראל²², הקובע את ירושלים כבירת ישראל וכמקום מושבם של נשיא המדינה, הכנסת, הממשלה ובית המשפט העליון²³. אף יש בו הצהרה בדבר ריבונותה הבלעדית של מדינת ישראל בירושלים:

לא תועבר לגורם זר, מדיני או שלטוני, או לגורם זר אחר בדומה לכך, בין דרך קבע ובין לתקופה קצובה, כל סמכות המתייחסת לתחום ירושלים והנתונה על פי דין למדינת ישראל או לעיריית ירושלים²⁴.

יום כ"ח באייר, יום שחרור ירושלים, זכה אף הוא להכרת המחוקק הישראלי. בחוק מיוחד, חוק יום ירושלים, התשנ"ח-1998, נאמר בסעיף 1:

(א) הכנסת מכריזה בזה על יום כ"ח באייר כעל יום ירושלים שיוחג מדי שנה בשנה כחג המדינה וייקרא בשם "יום ירושלים".

(ב) יום ירושלים הוא יום בחירה; לצורך סעיף זה, "יום בחירה" - יום שהבחירה בידי העובד לצאת לחופשה או לעבוד; בחר העובד ביום חופשה, יובא היום במנין ימי החופשה שלו.

(ג) שר החינוך רשאי לקבוע פעילויות חינוכיות שיייוחדו ליום ירושלים.

סוף דבר

העיר ירושלים היא נחלת האומה כולה. ולא נחלת קרקע בלבד היא, אלא אף, ובעיקר, נחלת הרוח. רוח האומה היא רוחה של ירושלים. ירושלים היא מקום מושב הסנהדרין הגדולה שממנה יוצאת הוראה לישראל²⁵. ולירושלים נושאת האומה את עיניה בתפילה.

²⁰ לתוקפה של הלכה זאת בימינו, ראה: הערתו של ר' ש"ז בהר"ן לספר התקנות למאה שערים, ירושלים תרמ"ט, עמ' טז; הרב א' אדלר, "אם מותר לנטוע גנים ואילנות בירושלים בזמן הזה", קול תורה, כסלו-טבת תשכ"ז, עמ' טז-יט ואדר א-ב, עמ' טו-יט; הרב א' פרדס, "נטיעה בירושלים בזמן הזה", נעם יא (תשכ"ח), עמ' ז-יד; מ' סליי, "נטיעה ושתילה בירושלים שבין החומות בזמן הזה", נעם כא (תשל"ט), עמ' קסו-קעח.

²¹ ויש שפירשו "סירחא" – 'בעל חיים קטן'. ראה י"נ אפשטיין, "ללקסיקון התלמודי", תרביץ א, ספר ב (תר"ץ), עמ' 124 (על פי אסף, תשובות הגאונים מתוך הגניזה, ירושלים תרפ"ט, עמ' 170): "טפויין סירחא ביצי כינים נאבי".

²² נחקק בשנת התש"ם-1980.

²³ סעיפים 1-2 לחוק.

²⁴ סעיף 5 לחוק.

²⁵ על פי תענית טז ע"א.

ולא לישראל בלבד מאירה ירושלים. מאורה נהנה העולם כולו, כאמור במדרש²⁶: "ירושלים אורו של עולם, שנאמר: 'והלכו גוים לאורך' (ישעיהו ס, ג)". ועוד אמר ר' הושעיה: "עתידה ירושלים ליעשות פנס לגויים, והם מהלכים לאורה"²⁷.

ואף אנו נישא תפילתנו:

בנה ביתך כבתחילה, וכונן מקדשך על מכונו, והראנו בבנינו ושמחנו בתקונו, והשב כהנים לעבודתם ולוים לשירם ולזמרם, והשב ישראל לנויהם ושם נעלה ונראה ונשתחוה לפניך בשלוש פעמי רגלנו.

גיליונות "פרשת השבוע" מתפרסמים גם באתר האינטרנט של משרד המשפטים, www.justice.gov.il, תת-יחידה יעוץ וחקיקה, משפט עברי ובאתר www.daat.ac.il/mishpat-ivri

²⁶ בראשית רבה (וילנא), פרשה נט, ד"ה ה.
²⁷ ילקוט שמעוני, ישעיהו תצט. ובפסיקתא רבתי, בשינוי קל: "עתידה ירושלים להעשות פנס לכל אומות העולם, והן הולכות לאורו".